Եզակի փորձ. հրադադարի ինքնակարգավորվող գիծ

Օկսանա Անտոնենկո

Ադրբեջանը և *դե ֆակտո* հայկական վերահսկողության տակ գտնվող Լեռնային Ղարաբաղը բաժանող հրադադարի կամ շփման գիծը (ՇԳ) հակամարտող երկրների կողմից պահպանվում է ավելի քան մեկ տասնամյակ՝ առանց միջազգային խաղաղապահների կամ մոնիտորինգի մշտական ուժերի մասնակցության։ Հրադադարի գծի այս ինքնակարգավորվող բնույթը ղարաբաղյան հակամարտության յուրահատկությունն է։ Այլ հակամարտություններում, ինչպիսիք են Քաշմիրն ու Կիպրոսը, որոնց պարագայում դեռևս չի հաջողվել հասնել քաղաքական կարգավորման, մի երրորդ ուժ (նշված դեպքերում՝ ՄԱԿ-ը) հսկում, իսկ որոշ դեպքերում պարտադրում է հրադադարի պահպանումը։ Նախկին Խորհրդային Միության տարածքում ռուսական, վրացական և հյուսիսօսական ստորաբաժանումներից կազմված համատեղ խաղաղապահ ուժը հսկում է հրադադարը Հարավային Օսիայում։ Թե՛ Աբխազիայում և թե՛ Մերձդնեստրում ռուսական խաղաղապահները գործում են Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) մանդատի ներքո։

Հրադադարի սահմանափակ թվով խախտումները, դժբախտ պատահարների փոքրաթիվ քանակը (մոտ 200 զոհ և վիրավոր) և որևէ ակտիվ ռազմական գործողության բացակայությունը վկայում են այս ինքնակարգավորվող համակարգի աննախադեպ հաջողության մասին։ Որոշ փորձագետների կարծիքով, հրադադարը պահպանվում է շնորհիվ կողմերի միջև առկա ռազմական հավասարակշռության, որի պայմաններում կողմերից որևէ մեկի հաղթանակը երաշխավորված չէ, եթե զինված հակամարտությունը վերսկսվի։ Այնուամենայնիվ, դժվար է ասել, թե երկարաժամկետ առումով որքա՞ն այս համակարգը կայուն և արդյունավետ կգտնվի, եթե հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղղությամբ առաջընթաց չարձանագրվի։

Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հրադադարի համաձայնությունը, որի նախագիծը պատրաստվել էր ԱՊՀ Միջխորհրդարանական համաժողովի, Ղրղզստանի Հանրապետության խորհրդարանի և Ռուսաստանի Դաշնային խորհրդի ու Արտաքին գործերի նախարարության նախաձեռնությամբ, ձեռք բերվեց Ռուսաստանի միջնորդությամբ և ուժի մեջ մտավ 1994 թվականի մայիսի 11-12-ի կեսգիշերին։ Այնուհանդերձ, միջնորդները և հակամարտության կողմերը չկարողացան համաձայնության գալ խաղաղապահ ուժերի տեղակայման հարցի շուրջ. գլխավոր խոչընդոտը դրանց կազմությունն էր։ Ադրբեջանական կողմը մերժեց այդ խաղաղապահ ուժերի կազմում Ռուսաստանի որևէ մասնակցությունը, մինչդեռ Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողովը (ԵԱՀԽ, ապա՝ ԵԱՀԿ՝ Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն) բազմազգ խաղաղապահ ուժեր կազմավորելու որևէ մեխանիզմ չուներ։ Ամեն դեպքում, այդ ժամանակ արևմտյան տերությունների զորքերը զբաղված էին Բոսնիայով։

1994 թվականի դեկտեմբերի 5-6-ին Բուդապեշտում կայացած ԵԱՀԽ գագաթաժողովի ընթացքում ձեռք բերվեց սկզբունքային համաձայնություն Լեռնային Ղարաբաղ բազմազգ խաղաղապահ ուժեր ուղարկելու վերաբերյալ։ ԵԱՀԽ-ի նախաձեռնության համաձայն՝ այս ուժերը պետք է կազմված լինեին 3,000 զինվորներից, ընդ որում յուրաքանչյուր երկրի մասնակցություն չպետք է գերազանցեր 30 տոկոսը։ Բուդապեշտի գագաթաժողովից հետո ԵԱՀԽ-ն հիմնեց Բարձր մակարդակի պլանավորման խումբ (ԲՄՊԽ), որի առաքելությունը ԵԱՀԿ-ի խաղաղապահ ուժերի տեղակայման վերաբերյալ առաջարկություններ ներկայացնելն էր։ Միևնույն ժամանակ, ըստ ԲՄՊԽ-ի մշակած փաստաթղթի, խաղաղապահների տեղակայումն ուղղակիորեն կախված էր քաղաքական կարգավորման գործընթացի հաջող իրականացումից։ Այսինքն, առանց հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղղությամբ արձանագրած առաջընթացի որևէ խաղաղապահ ուժ չէր կարող տեղակայվել։

Մշտական հիմունքներով տեղակայված ուժի բացակայության պայմաններում ԵԱՀԿ-ի դիտորդներն իրականացնում են շփման գծի մոնիտորինգ՝ պարբերական այցելությունների միջոցով։ Այս այցելությունները հայտարարվում են նախապես և ընդգրկում են առանձին ստուգայցեր շփման գծի թե՛ հայկական, թե՛ ադրբեջանական կողմ։ Անցյալում՝ չեզոք գոտու կամ միջանցքի ականազերծումից հետո, դիտորդները կատարում էին նաև շփման գծի խորհրդանշական հատումներ։ Սակայն այս հատումները դադարեցվեցին այն պատահարից հետո, երբ մի ական պայթեց։ Այս համակարգը չի նախատեսում դիտորդների մշտական ներկայություն, ոչ էլ փորձում է կողմերին հանկարծակիի բերել։ Այն նաև չի ներառում վստահության ստեղծման որևէ միջոց՝ շփման գծի հակառակ կողմերում գտնվող զինուժերի միջև, որոնց կողմից ռազմական ուժի կիրառումը քաղաքական կարգավորման բացակայության պայմաններում որևէ կերպ չի կանոնակարգվում։ Արդյունքում, թե՛ Լեռնային Ղարաբաղի *դե ֆակտո* իշխանությունները, թե՛ Ադրբեջանի կառավարությունը շփման գծի երկայնքով ստիպված են պահպանել զգալի ռազմական ներկայություն, ինչպես նաև խրամատների ու այլ ամրաշինությունների զարգացած ենթակառուցվածքներ։ Քննարկվել են մի շարք լրացուցիչ միջոցներ, ներառյալ՝ հրամանատարների միջև ուղղակի հաղորդակցման կամ «թեժ գծի» ստեղծման հնարավորությունը, համաճարակային իրավիճակի վերահսկման հարցում երկկողմանի շահավետ համագործակցությունը և ոչ ռազմավարական ականային դաշտերի մասին տեղեկատվության փոխանակումը։

Եթե հակամարտությունը կարգավորվի, ապա կրկին կբարձրացվի խաղաղապահ ուժերի տեղակայման հարցը՝ ԵԱՀԿ-ի որոշման համաձայն։ Այս դեպքում խաղաղապահ ուժերի առաքելությունն առավել հավանական է, որ կլինի ոչ թե հակամարտության կողմերի միջև շփման գծի հսկումը, այլ մարդկանց անվտանգ տեղաշարժի ապահովումը, մասնակի զինաթափման գործընթացի հսկումը, վստահության ամրապնդմանն ուղղված միջոցների ներդրումը և հնարավոր է՝ փախստականների վերադարձի գործընթացի վերահսկումը։ Այնուամենայնիվ, դեռևս պահպանվում են նախկին անհամաձայնությունները, որոնք վերաբերում են ապագա որևէ խաղաղապահ ուժի կազմավորման և դրա ներգրավման կանոններին։ Հայկական կողմն աջակցում է ռուսական խաղաղապահ զորախմբի տեղակայմանը շփման գծի երկայնքով, մինչդեռ Ադրբեջանը հակամարտության ամբողջ գոտում ավելի բազմաքանակ և բազմազգ խաղաղապահ ուժերի տեղակայման կողմնակից է։ Այդ ուժերը պետք է օժտված լինեն շատ ավելի լայն լիազորություններով, ներառյալ՝ փախստականների վերադարձին օժանդակելը։ Մինչ այդ, ԵԱՀԿ-ի ստուգայցերն ավելի անակնկալ դարձնելը և կողմերի միջև վստահության վերականգնմանն ուղղված ոչ մեծ միջոցառումների իրականացումը կարող է նպաստել գործող համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը։

Օկսանա Անտոնենկոն Լոնդոնի Ռազմավարական հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտի Ռուսաստանի և Եվրասիայի ծրագրերի ղեկավարն է։